

УДК 050.48:355](477)"1918":[930.25:061.1:015](477-25)

Лариса Дояр,*кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України*

Програма розбудови української армії на сторінках національної військової періодики 1918 року (за матеріалами Державного архіву друку Книжкової палати України)

Порушено проблему розбудови збройних сил України на етапі проголошення та боротьби за збереження її незалежності у 1918 р. Запозичену у швейцарців ідею формування фахової армії, дислокованої за місцем проживання вояків, автор розглядає в ретроспективі її популяризації на українських теренах: місцеве поповнення армійських лав із регулярними, але короткочасними військовими зборами задовго до Української революції пропагував М. Драгоманов, згодом ідея стала об'єднавчою для прибічників республіканської та монархічної форм правління в незалежній Україні.

Ключові слова: "Військово-науковий вісник...", державна оборона України, місцева система поповнення армії

Розбудова збройних сил України є одним із пріоритетних напрямів подальшого розвитку держави. Трагічний досвід Другої світової війни, особливості геополітичного розташування країни актуалізували це питання завжди — недаремно ж за радянських часів на території республіки перебувало три потужних військових округи з майже мільйонним особовим складом, оснащені до того ж величезною кількістю зброї, зокрема й міжконтинентальними балістичними ракетами. З розпадом Радянського Союзу потужний військовий потенціал було втрачено, а кількість особового складу сягнула рекордно низького показника. Ясна річ, що болючі територіальні втрати останніх років примусили наших державних мужів схаманутися й розпочати наново будувати армію. Усвідомлюючи значущість цієї справи, вважаємо за потрібне дослідити наявний історичний досвід, адже у ситуації "розбудови армії з нуля" Україна перебувала й століття тому.

Як відомо, Українська революція 1917 р. відразу позначилася вагомністю власного військового компонента. Так, користуючись безвладдям, що встановилося після зречення Миколи II, свідомі українці перевезли у Київ козацькі корогви, що зберігалися в одному з музеїв Петрограда. Незабаром стимулюючим чинником революційних подій стали всеукраїнські військові з'їзди. На Першому з них, що відбувся у травні 1917 р., ухвалено рішення про відправлення делегації від Української Центральної Ради на переговори з Тимчасовим урядом Росії з питання надання Україні автономного статусу. Другий всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся у червні 1917 р., взагалі

став вирішальним для перебігу національної революції: річ у тому, що делегація УЦР на чолі з Володимиром Винниченком, повернувшись із Петрограда до Києва ображеною та приниженою категоричною відмовою Тимчасового уряду Росії надати Україні автономію, відразу опинилася на палких засіданнях Другого всеукраїнського військового з'їзду. По суті, під брязкіт зброї його делегатів, спираючись на підтримку й захист вояків, в історичний день 10 червня 1917 р. Володимир Винниченко, напевно, з відчаю, але цілком свідомо виголосив написаний ним Перший Універсал Української Центральної Ради — то був визначальний крок на шляху до подальшого державотворення. Суспільство з величезним піднесенням вітало цей революційний акт — людей не обурило навіть факт запровадження обтяжливого для гаманця пересічного громадянина податку "на рідну справу". Через кілька днів (15 червня 1917 р.) було утворено український уряд — Генеральний секретаріат на чолі з автором Першого Універсалу УЦР, видатним українським письменником Володимиром Кириловичем Винниченком.

Отже, вплив військової сили на перебіг Української революції 1917 р. є незаперечним. Водночас варто зазначити, що інституалізація влади Української Центральної Ради (УЦР), утворення Генерального секретаріату з посадою генсека з військових справ загалом передбачали формування власних збройних сил, однак на перешкоді стали соціал-демократичні переконання, які заперечували потребу організованої державної оборони. Як наслідок, у проголошеній 7 листопада 1917 р. Українській Народній Республіці

(УНР) міцного регулярного війська так і не було створено, внаслідок чого Київ від наступу більшовиків захищали гімназисти. Беззастережно приймаючи цю пожертву, голова Української Центральної Ради М. Грушевський і голова Ради народних міністрів В. Голубович вирішили компенсувати брак власної армії через запрошення до України німецько-австрійських військ, за що згодом їм гучно дорікали колишні соратники по владі. Докори були небезпідставними, адже, "вдячні союзники", радо завітавши у багату харчами Україну, вигнали з неї не тільки більшовиків, а й хлібосольних хазяїв — з ініціативи німецького Генерального штабу 29 квітня 1918 р. у Києві відбувся державний переворот, внаслідок якого було повалено владу УЦР на чолі з М. Грушевським.

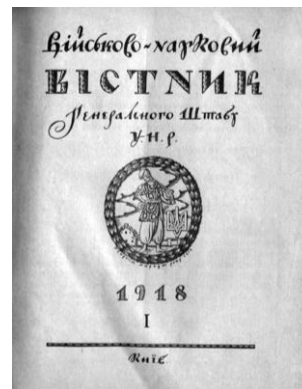
Отже, у пропонованій розвідці розглянемо короткотерміновий (березень—квітень 1918 р.) період правління Української Центральної Ради, очільники якої за Брестським договором на початку березня 1918 р. завели в Україну німецько-австрійські війська, а згодом — наприкінці квітня 1918 р. — через них же й втратили владу.

Зазначений (завершальний) етап діяльності УЦР, хоч і залишається в певному сенсі дослідницькою лакуною, позначився появою вельми оригінальних ідей щодо формування регулярної армії. Вочевидь, керманічі Української революції 1917 р. нарешті усвідомили недоліки діяльності у цьому напрямі та розпочали опікуватися проблемою розбудови збройних сил. Переконливим підтвердженням позитивних змін стала поява, по суті, першого у вітчизняній історії військового періодичного видання — журналу "Військово-науковий вісник Генерального Штабу УНР". За правління УЦР побачило світ лише перше число, але видання виходило й за гетьманату П. Скоропадського під скороченою назвою — "Військово-науковий вісник Генерального Штабу". Другий номер зберіг формат, контент і навіть символіку попередника — на титульних сторінках обох журналів розміщено Герб України роботи Г. Нарбута, на якому одночасно зображено і озброєного козака, і тризуб. Варто нагадати, що ідея поєднання символів давньоруської та козацької державності у Великому Державному Гербі України знайшла відображення у 20-й статті Конституції України 1996 р.

Журнал видавався у друкарні Генерального штабу Української Народної Республіки (колишнього штабу Київського військового округу), розташованій у будинку № 11 на вул. Банковій. На честь заснування редакція часопису отримала привітання від військового міністра УНР, отамана О. Жуковського та начальника Генерального штабу УНР, отамана О. Сливинського. На першій сторінці було розміщено портрети тогочасних лідерів УНР: голови Центральної Ради М. Грушевського, голови Ради народних міністрів В. Голубовича, військового міністра, отамана О. Жуковського, начальника Головного штабу, отамана О. Осецького, начальника Генерального штабу, отамана О. Сливинського. Традицію портретування державних керманічів на сторінках "Військово-наукового вісника

Генерального Штабу" було збережено й за правління П. Скоропадського — у другому номері розміщено фото гетьмана України, яке виконали Гудшон і Губчевський.

Розпочинаючи видання журналу, редакція наголосила на тому, що "Вісник" є безпартійним органом, об'єднує всі партії, а тому "не буде торкатися питань внутрішньої політики" [6, с. 9]. Функціонували постійні відділи: офіційний (мав оприлюднювати накази та розпорядження військових відомств); хронікальний (висвітлення нагальних питань української народної армії та флоту); закордонний (огляд досвіду закордонних збройних сил); бібліографічний (передбачав огляд періодичних видань із військової та військово-економічної тематики, що виходили українською й іншими мовами); відділ військово-технічних новин; відділ листів під загальною назвою "Голос Армії і Флоту" [6, с. 9].

Цікаво, що Гетьманат П. Скоропадського не тільки продовжив видавати заснований республіканцями журнал, а й солідаризувався з ідеями, висловленими противниками-попередниками щодо утворення української армії. Загалом, тогочасних вітчизняних політиків захопила швейцарська модель державної оборони, на підґрунті якої було розроблено систему місцевого поповнення армійських лав [1, с. 19—22; 8, с. 12—20]. Популяризатором цієї програми на сторінках "Військово-наукового вісника..." і за правління Центральної Ради, і за влади П. Скоропадського був М. Мамонтів [4, с. 15—19; 5, с. 81—83]. Перетворення військової справи на загальнонародну відстоював прибічник гетьманату І. Смольянінів [9, с. 5—11].

Значну зацікавленість організацією правління й громадського життя у Швейцарії свого часу виявляв видатний діяч українського громадського руху М. Драгоманов [2]. Швейцарську модель захисту держави він вважав доцільною з погляду раціонального використання бюджету, адже, країна не утримувала постійне військо, а спиралася на озброєний народ: кожний громадянин отримував 175 франків на рік, що, за підрахунками науковця, дорівнювало 65 крб (станом на кінець XIX ст. — Л. Д.). Військова служба передбачала проведення тимчасових навчань, що, безумовно, було зручно для призовників і давало змогу заощадити державні кошти [2, с. 22].

Висновки М. Драгоманова щодо раціональності швейцарської моделі, порівняно з армією Російської імперії, як переконливий аргумент використали й

розбудовники армії УНР. Навіть більше, стара військова система московського штабу, яку, за їх твердженням, отримав революційний Київ у спадщину, була звинувачена у "безповоротних" і "дуже тяжких втратах" внаслідок більшовицького нападу на Київ [7, с. 10]. Фактично, оновлене військове відомство УНР у березні 1918 р. відверто визнало недолугість та нікчемність діяльності попереднього керівництва на чолі з С. Петлюрою, наголошуючи на потребі "в найкоротший строк, наспіх розробити надзвичайно складне питання організації української народної армії" [7, с. 10]. Розмови про те, що країна не потребує регулярного війська, а вдовольниться лише нечисленною міліцією, яка ловить розбійників і грабіжників, були названі "ворожими до українського народу" [4, с. 15]. Кожна самостійна держава, зазначав М. Мамонтів, повинна мати військо для своєї оборони [4, с. 15].

Отже, програма розбудови нової української армії ґрунтувалася на стародавніх традиціях давньоруського ополчення та найкращому європейському досвіді — швейцарській моделі захисту держави. Тогочасні теоретики відкидали ідею кількарічної строкової служби, коли робітника й селянина гнали за тисячу верст і замикали в казармі, відсторонюючи від польових робіт та виробництва. На думку військових діячів УНР, до нового українського війська musили записуватися всі без винятку громадяни УНР [4, с. 17]. Місцева система його поповнення передбачала, що кожен громадянин є вояком, який проходить короткий курс навчання у власному повіті, фактично неподалік від своєї хати, і лише раз на три-чотири роки бере участь у військових маневрах у своїй же місцевості [4, с. 18]. Як зазначав М. Мамонтів, подібна система дає змогу значно зекономити державні кошти, спрощує процес військового навчання, але головне, що з'єднання, складені із земляків, є міцними, найбільш згуртованими й відчайдушними у захисті як малої батьківщини, так і всієї України. У підсумку, вагомою перевагою зазначеної системи комплектації збройних сил було визнано "постійний зв'язок армії і населення, зручність відбування служби у себе вдома, зв'язок начальника зі своїми козаками, швидкість і простота мобілізації, зменшення видатків на утримання армії і таке інше" [1, с. 21]. За підрахунками розробників нової програми розбудови української армії, держава щороку б мала 312 тисяч призовних осіб, що при 30 строках служби, як у Швейцарії, давало б 9 млн 360 тис. осіб, навчених військовій справі та готових боронити державу й народ [1, с. 21].

Непорушними підвалинами організації нової армії залишалися такі загальноновизнані принципи, як дисципліна, невтручання в політику, виконання закону [1, с. 19]. Автори програми наголошували, що без дисципліни армія неминуче перетвориться в натовп грабіжників і злодіїв, а це становить більшу небезпеку для власного населення, ніж для противника [1, с. 19]. Історія неодноразово довела справедливність подібних суджень. Водночас, виступаючи за дотримання най-

суворішої дисципліни, тогочасні теоретики армійського будівництва наполягали на тому, що у військових лавах має панувати "демократичний дух народу" [1, с. 19]. Наполягаючи на обов'язковому національному характерові армії, вихованні її вояків у традиціях історії, себто на прикладах бойової дідівської слави, розробники програми зауважували про рівні права козаків у ранговому підвищенні, підставою для якого мають бути лише "особисті заслуги, здобута освіта і бойовий досвід" [1, с. 19].

Задля втілення швейцарської моделі оборони на українських теренах, на думку тогочасних будівничих національної армії, потрібно одночасно рухатися у двох напрямках: 1) забезпечувати обов'язкову загальну народну освіту; 2) провадити загальну позапризовну військову підготовку населення [8, с. 12], для чого розвивати мережу військово-спортивних товариств [8, с. 13].

Програмні положення щодо призову новобранців супроводжувалися планом конкретних дій з утворення війська. Керівництво Генерального штабу УНР зазначало, що у справі організації армії "все приходить ся починати з самого початку": формувати штатний розпис піших і кінних полків, легкої, гаубичної та важкої артилерійських батареї; складати схеми розміщення війська, комплектування штабів і установ; розробляти інструкції командирам корпусів з обрахунку й призову новобранців; утворювати посади губернських і повітових комендантів із потрібним штатом співробітників; збирати статистичні відомості щодо осіб, яким виповнилося 18—19 років; рахувати кількість коней і возів [7, с. 10—11].

При Генеральному штабі УНР розпочала діяти комісія з підготовки україномовних підручників, статутів, положень, укладених "по зразку закордонних видань і з урахуванням досвіду сучасної війни" [7, с. 11].

Генеральний штаб УНР складався з чотирьох відділів (оперативного, розвідувального, відділу зв'язку, топографічного), які працювали з 10 березня 1918 р. Водночас утворено військово-науковий відділ, до якого входили книгозбірня й архів, редакція "Вісника", військово-історична частина (з військово-історичним музеєм) [7, с. 11—12].

Суттєвою новацією армійського будівництва стало одночасне функціонування Головного і Генерального штабів УНР. Якщо останній опікувався проведенням військових дій, то Головний штаб готував кадровий склад нової української армії, зокрема збирав для неї старшину, "яка, будучи щільно відплоті і кісткою від кістки свого народу, являє собою найкращих синів нації, найближчих товаришів козака й найвищий приклад жертви за добро рідного краю" [3, с. 13]. Важливим завданням Головного штабу було вироблення "проекту нових умов проходження служби відповідно до нового укладу військового життя в Україні" [3, с. 13]. Головний штаб УНР складався з двох відділів — загального й архівного [3, с. 14—15]. По суті, це була найвища військова канцелярія армії УНР.

Важливим функціональним обов'язком Головного штабу був контроль за рухом особового складу: спеціальне управління стежило за призначенням і звільненням військовослужбовців, їхніми відрядженнями до інструкторських шкіл тощо. На час виходу першого числа "Вісника" співробітники штабу розпочали укладати докладний алфавітний список — довідник з особового складу [3, с. 14]. Окрім того, у структурі установи діяло пенсійне управління, яке призначало пенсії та одноразові допомоги військовослужбовцям і їхнім родинам [3, с. 14].

Отже, гетьман Скоропадський, усунувши республіканців і встановивши монархічну владу, у ставленні до армії дотримувався розумної державної політики: опікуючись армійським будівництвом і за ранньої (1917) влади УЦР, фактично в усьому наслідував справу, розпочату отаманами армії УНР у березні 1918 р. Це свідчило про наступність національної влади у збудженій революцією Україні та можливість досягнення компромісу між прибічниками різних бачень її незалежного існування. Армія була тим містком, який успішно з'єднав запеклих політичних супротивників і конкурентів у владних перегонах. Однак прикрість ситуації полягала в тому, що державна розбудова України і на завершальному етапі діяльності УЦР, і в період гетьманування П. Скоропадського здійснювалася під пильним оком німецьких генералів і в умовах "вельми розкутого" перебування іноземного війська на нашій землі. Усвідомлення історичної приреченості маріонеткової державності було своєрідним щепленням для лідерів Директорії, які успішно провели антигетьманське повстання й згуртували навколо себе колишніх членів УЦР, що змужніли і в теоретичному, і в практичному сенсах. С. Петлюра за часів Директорії став військовокомандувачем, на позицію якого зважали й білогвардійці, й інтервенти, й червоні, й пілсудчики — від бездіяльного генсека з військових справ у 1917 р. він подолав шлях до отамана Армії УНР у 1919 р.

Розбудова національних збройних сил стала головним сегментом державного будівництва у пост-революційній Україні столітньої давнини. Учасники процесу запропонували та обґрунтували економічно доцільну форму організації державної оборони й загальногромадянського навчання військової справи.

Список використаної літератури

1. *Крайова* або територіальна система поповнення // Військово-науковий вісник Генерального Штабу УНР. — 1918. — Ч. 1. — С. 19—22.

2. *Драгоманов М.* Швейцарська спілка / М. Драгоманов. — Київ : Криниця, 1917. — 30 с.
3. *3 Головного Штабу* // Військово-науковий вісник Генерального Штабу УНР. — 1918. — Ч. 1. — С. 13—15.
4. *Мамонтів М.* Державна оборона України / М. Мамонтів // Військово-науковий вісник Генерального Штабу УНР. — 1918. — Ч. 1. — С. 15—19.
5. *Мамонтів М.* Бібліографія / М. Мамонтів // Військово-науковий вісник Генерального Штабу. — 1918. — № 2. — С. 82—83.
6. *Наші завдання* // Військово-науковий вісник Генерального Штабу УНР. — 1918. — Ч. 1. — С. 9.
7. *Перші кроки* Генерального Штабу // Військово-науковий вісник Генерального Штабу УНР. — 1918. — Ч. 1. — С. 10—12.
8. *Позапризовна* підготовка населення // Військово-науковий вісник Генерального Штабу. — 1918. — № 2. — С. 12—20.
9. *Смольянінів І.* Державні інтереси України / І. Смольянінів // Військово-науковий вісник Генерального Штабу. — 1918. — № 2. — С. 5—11.

Рассмотрена проблема формирования вооруженных сил Украины на этапе провозглашения и борьбы за сохранение ее государственной независимости в 1918 году. Заимствованную у швейцарцев идею создания специализированной армии, дислоцированной по месту проживания воинов, автор рассматривает в ретроспективе ее популяризации на украинских землях: местное пополнение армейских рядов с регулярными, но кратковременными военными сборами задолго до Украинской революции пропагандировал М. Драгоманов, впоследствии идея стала объединительной для сторонников республиканской и монархической форм правления в независимой Украине.

The article violates the problem of the development of the armed forces of Ukraine at the stage of proclamation and struggle to preserve its state independence in 1918. Borrowed from the Swiss idea of forming a professional army stationed at the place of residence of soldiers, the author considers in the retrospect of its popularization in Ukrainian territories: local replenishment of army lavas with regular but short-term military assemblies, long before the Ukrainian revolution was propagated by M. Drahomanov, later on, unifying for the supporters of the republican and monarchical forms of government in independent Ukraine.

Надійшла до редакції 12 лютого 2019 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 230 пр. Зам. 15.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html